

Det statliga litteraturstödet motverkar sitt syfte!

PM 2012-10-05 av Sven Kjellgren, journalist, författare, grafisk formgivare och småföretagare i förlagsbranschen.

Kulturrådets hantering av litteraturstödet har resulterat i att stora och etablerade förlag tar det mesta av anslagna skattemedel. Småförlagen med liten och osäker ekonomisk bas blir ofta utan stöd.

Till skevheten i systemet bidrar att Kulturrådets bedömningsgrupp rekryteras bland författare och poeter med starka band till de etablerade stora förlagen. Opartiskhet och objektivitet, som är en grundförutsättning för Kulturrådets verksamhet, har visat sig väga mycket litet.

Följden har blivit att storförlagens ekonomiska intresse väger tyngre än ett rikt och varierat utbud som gynnar den bokläsande allmänheten. Kreativitet och mångfald, som lagstiftningen stipulerar, ställs åt sidan.

Således tillgodoser Kulturrådet i första hand producentsidan och låter de stora och etablerade förlagen styra utbudet. Konsumenterna har ingen annan möjlighet till påverkan än genom sina bokköp.

Den nyligen publicerade Litteraturutredningen, SOU 2012:65 Läsandets kultur, behandlar inte dessa problem på ett genomtänkt och seriöst sätt.

Villkor för statligt litteraturstöd

Låt oss börja med vad Svensk författningssamling SFS 2010:1058 anger som mål för det statliga litteraturstödet är. Av betänkandet framgår att målet ska främja mångfald och kvalitet.

Med kvalitet avses en sammanvägning av intensitet, originalitet, komplexitet, förnyelse eller självständighet ifråga om litterär teknik, gestaltning av idéer och erfarenheter. Sådan är målsättningen men hur ser verkligheten ut?

Spridning och läsning av litteratur ska stödjas och ett mångsidigt utbud är av vikt såväl vad avser målgrupper som ämnen, åsikter och genrer. Jämställdhetstanke och ett internationellt och interkulturellt perspektiv ska finnas. Särskild hänsyn ska tas till debutanter och till geografisk, kulturell och språklig spridning.

Vidare ska enligt författningssamlingen människors olika förutsättningar att ta del av litteratur beaktas.

Vid bedömning av litteraturvetenskaplig litteratur, avhandlingar och essäer, ställs krav på vetenskaplighet, begriplighet, tillgänglighet och intresse för en läsekrets utanför den akademiska.

Vilka kan få statsbidrag?

Statligt stöd kan den erhålla som bedriver professionell utgivning i Sverige av litteratur eller kulturtidskrifter.

Stödet kan också bli aktuellt för den som anordnar evenemang eller bedriver annan verksamhet för att sprida litteratur eller kulturtidskrifter i Sverige.

En tredje grupp kriterier är läsfrämjande insatser, t ex i kommuner, förskolor, skolor, bibliotek, bokhandlar, ideella föreningar och andra sammanslutningar med verksamhet i Sverige.

Vid fördelning av statliga stöd ska det ske på objektiva grunder och risk för jäv ska elimineras.

Objektivitet?

Hur har då dessa villkor och förutsättningar fått styra Kulturrådets verksamhet? Gynnar fördelningen av anslag kreativitet och nytänkande? Eller har istället, som framförts i debatten, nuvarande system kommit att konservera en förstelnad förlagskultur där det marknadsekonomiska tänkandet dominerar?

Förmår småförlag såväl som författare som ger ut på eget förlag hävda sig i rådande stödsystem? Eller missgynnas dessa kategorier med följd att målsättningen kulturell mångfald i själva verket inskränks?

Med ambitionen att söka svar på frågeställningarna har jag, så långt det varit möjligt för mig som privatperson, studerat stödområdet svensk skönlitteratur. Övriga stödområden omfattas inte i denna kortfattade studie, alltså inte facklitteratur, översättningar, barn- och ungdomslitteratur, serier och bilderböcker.

Statistiken svarar

I min undersökning har jag tagit hjälp av Kulturrådets statistik. Eftersom jag agerar som privatperson och författare har jag inte haft resurser nog för att ge en mer allsidig belysning än vad här kan ske. Inte heller har Kulturrådets administratörer varit särskilt meddelsamma.

I min studie visar det sig i vart fall att tillgänglig statistik har luckor och brister. Vid samtal med administrativa chefen på Statens kulturråd får jag veta att det beror på att regeringen, läs kulturministern, ställer olika redovisningskrav olika år. Och att som konsekvens av det uppstår ofullständigheter i kulturrådets statistik.

I följande uppställning för åren 2004 till och med 2011 finns således luckor vilket dock inte inskränker en förhållandevis god tolkningsmöjlighet.

2004

Samtliga bidrag 33 397 962 kr
Bifall 697 av 1515 ansökningar 1515 (46%)
De trettio största förlagen fick?
x titlar av 697 bifall (z %)

2005

Samtliga bidrag 36 801 573 kr
Bifall 778 av 1640 ansökningar 1640 (45%)
De trettio största förlagen fick ?
x titlar av 778 bifall (z %)

2006

Samtliga bidrag 36 013 698 kr
Bifall 776 av 1745 ansökningar (45%)
De trettio största förlagen fick ?
x titlar av 776 bifall (z %)

2007

Samtliga bidrag 36 637 305 kr
Bifall 814 titlar av ? ansökningar? (x %)
De trettio största förlagen fick 23 456 895
x titlar av 927 bifall (z %)

2008

Samtliga bidrag 39 822 325 kr
Bifall 882 av ? ansökningar (x %)
De trettio största förlagen fick 26 293 856
574 titlar av 882 bifall (z %)

2009

Samtliga bidrag 35 953 737 kr
Bifall 892 av 1755 ansökningar (x %)
De trettio största förlagen fick 22 618 458
472 titlar av 892 bifall (z %)

2010

Samtliga bidrag 34 418 532 kr
Bifall 818 titlar av 1661 ansökningar (49 %)
De trettio största förlagen fick 21 498 880 (62%)
454 titlar av 818 bifall (z %)

2011

Samtliga bidrag 36 428 308 kr
Bifall 835 titlar av 1606 ansökningar (x%)
De trettio största förlagen fick 23 497 290
483 titlar av 835 bifall (z %)

Bristfällig statistik

Jag har skickat runt min studie i ett mycket enkelt remissförfarande. En bibliotekarie i chefsbefattning säger: "Kulturrådets statistik ger jag inte mycket för. Kulturstatistiken sköttes förr av SCB och då var det konsekvens, planering, noggranna anvisningar och allmänt ordning och reda.

Därefter övertogs kulturstatistiken av Kulturrådet och sedan dess har det varit ständiga ändringar, knapphändiga anvisningar och ganska rörigt."

De stora tar för sig

Med de ofullständigheter min begränsade undersökning kan ha, visar den otvetydigt att de stora och mellanstora förlagen med stabil ekonomisk bas tillägnar sig merparten av Kulturrådets litteraturanslag medan de små med otrygg ekonomisk grundval stängs ute.

De svenska skattebetalarna tvingas alltså enligt gällande lag att subventionera de stora och mellanstora förlagens verksamhet.

Ingen annan begränsningsregel ställs än att upplagan för varje enskild titel får vara högst 5000 exemplar.

I företagandets villkor ligger risker för misslyckanden. Får ett förlag, oavsett storlek och engagemang hjälp att delvis eliminera risker, utnyttjar man självfallet den möjligheten för att stödja den egna verksamheten. Av det följer att titlar med begränsat intresse, till och med mycket begränsat enligt Författarfondens statistik, subventioneras och ges ut.

Följden blir att de mindre förläggarna och deras författare får starkt begränsade möjligheter till statligt stöd.

Därmed begränsas den strävan efter kreativitet och mångfald som lagstiftningen stipulerar.

Dubbelt statligt stöd

Ett förlag kan erhålla statligt stöd för en viss titel. Samtidigt kan Sveriges Författarfond meddela stöd till författaren för samma titel eftersom fonden lägger särskild vikt vid senast utgivna verk när man bedömer om författaren är berättigad till stöd. Således kan dubbelt statligt stöd utgå till en och samma titel.

Med hänsyn tagen till hur den stora mängden författares vanligtvis utsatta ekonomiska situation kan rimligtvis ingen förmena honom eller henne det stöd han eller hon kan erhålla, inte minst som över tusen ansökningar kommer in till Författarfonden varje ansökningstillfälle vår som höst och endast 150-200 får stöd.

Däremot kan man ha synpunkter på om även förlaget ska ha stöd för samma titel, alltså att dubbelt statligt stöd ska utgå.

Opartiska bedömningar?

Till skevheten i systemet bidrar hur bedömningsgruppen rekryteras för stöd till skönlitteratur. En granskning visar att för perioden 2011/2012 utgörs denna av författare och poeter med starka band till etablerade stora och mellanstora förlag.

Risk finns därmed att dessa personer medvetet eller omedvetet utövar påverkan på beslut som gynnar dem själva och deras huvudman. Därmed äventyras den opartiskhet och objektivitet som är en grundförutsättning för Kulturrådets verksamhet.

Man är medveten om risken och skriver i en bedömningsomgång i inledningen av 2012:

"På grund av jäv har följande personer inte deltagit i handläggningen av nedan angivna ansökningar med diarienummer ...".

Alltså: om gruppen ska diskutera bidrag till en utgåva från något förlag som har en intressent i bedömningsgruppen, anses det rättssäkert att personen lämnar rummet medan ärendet behandlas. Kulturrådet menar att risken för jäv därmed undanröjs.

Men förlagsbranschen är inte stor och alla känner alla. Med tanke den korrupcion som präglat den så kallade asfaltkartellen, eller vad som tilldragit sig i bostadsskandalen i Göteborg och under uppförandet av den nya fotbollsarenan i Solna, finns alltid risk för dolda överenskommelser enligt sentensen "om du hjälper mig få bidrag, hjälper jag dig."

Några bibliotekariers uppfattning

En bibliotekarie säger: "Jag har ibland funderat över varför vissa böcker har fått stöd, eftersom de troligen klarat sig bra utan och att vissa (större) förlag är överrepresenterade. Det är mycket svårare att säga vilka böcker som inte har fått stöd men borde ha fått det."

En annan bibliotekarie framhåller: "Jag känner igen stora delar av kritiken i din PM även från annat håll och det är bra att systemet skärskådas. Det gynnar många redan etablerade och de stora förlagen, som du tydligt visar."

En tredje bibliotekarie redovisar som sin uppfattning att "Litteraturutredningen har diskuterat din frågeställning om litteraturstödets koncentration till vissa större förlag. Utredningen har lagt ett förslag som kan motverka detta. Om utredningens förslag når ända fram återstår att se. Den andra problematiken som gäller vilka personer som sitter i bedömningsgrupperna och hur de väljs är inget som utredningen går närmare in på i sina förslag. Den risk du beskriver är naturligtvis fullt reell."

Konsumenter i bakvatten

Som framgår gynnas producenterna av gällande lagstiftning och av Kulturrådets tolkning av denna. Konsumenternas intressen anses följa producenternas. Med andra ord: ett utbud tillhandahålls på marknaden och konsumentens sida har att godta det och har ingen annan möjlighet till påverkan än genom sina bokköp.

Följaktligen innebär rådande system att producentens sida och Kulturrådets bedömningsgrupp har tillskansat sig alltför stor makt över bokutgivningen i landet. Med ett reviderat system skulle istället konsumenterna, alltså den bokläsande allmänheten, rätteligen få del av denna makt. Men eftersom denna stora grupp enligt nuvarande system inte kan få en uppfattning om alternativen är man hänvisad till vad som finns att tillgå på marknaden.

Fristående bedömningsgrupp

För att begränsa denna skevhet i systemet finns anledning att fundera över om inte helt fristående bedömare är att föredra. I landet finns tusentals litteraturvetare, litteraturkunniga personer och biblioteksfolk nog för att konstituera en neutral instans för ändamålet. Så varför då rekrytera förlagsanknutet folk?

Med en neutral urvalsgrupp/grupper skulle resursfördelningen kunna ske så att läskategorierna kommer till tals vilket inte är fallet idag vid urvalet titlar att stödja. För det är ju ändå så att litteraturlärare och bibliotekarier runt om i landet utgör kändspröten mot den läsande allmänheten.

På så vis skulle utbudet kunna styras bort från titlar som massproduceras för att skapa största möjliga vinst för de stora aktörerna. Utbudet skulle breddas, fler titlar finnas att välja mellan och lagstiftarnas målsättning om bredd, originalitet och kreativitet uppnås bättre än med dagens producentorienterade system.

Lektörsinstitution

För att eliminera risken för jäv och för att ge alla förlag oavsett storlek möjlighet till en opartisk bedömning av planerade utgåvor, skulle en oberoende lektörsinstitution kunna fylla en viktig funktion. Dess uppgift skulle vara att mot en rimlig avgift granska alla ansökningar om litteraturstöd. Beloppets storlek fick vägas mot den tid som granskningen tar.

Mot detta resonemang kan anföras att det är just den roll förlagen tar på sig i nuvarande system. De får ta emot halvannat tusental manus varje år från förhoppningsfulla skribenter.

Men det ena utesluter inte det andra. En samverkan skulle gynna såväl förlagen som kulturrådet i dess verksamhet och tillsammans höja kvaliteten på de verk som lämnas in för utgivning.

Med en sådan institution skulle förlagens arbetsbelastning minskas och författarna få ett skriftligt utlåtande som stöd för justeringar och omarbetningar och kulturrådet få in ansökningar av högre kvalitet än med dagens system som ensidigt gynnar de stora på bekostnad av de små.

Anonyma bedömningar

Ansökningarna skulle ske anonymt och lektörerna skulle likaledes avge sina omdömen anonymt. Bedömningar skulle ske enligt de kriterier som framgår av ovan nämnda SFS 2010:1058. Varje sökande, förlag såväl som författare, skulle ha rätt att ta del av utlåtandet som avser det egna verket.

Först sedan denna granskningsprocess skett, skulle kulturrådet låta sin bedömningsgrupp, i dess nya utformning enligt ovan, ta upp ansökan till behandling.

I nuvarande system lämnar Kulturrådets bedömare inga som helst skriftliga motiveringar om anledning till avslag. Varje verk tilldelas två bedömare i gruppen och deras bedömning läggs fram inför gruppen som en för alla, alla för en meddelar godkännande eller avslag, trots att alla inte läst boken.

För författaren och förlaget kan det vara utomordentligt frustrerande att inte få veta anledning till avslag. Det skulle kunna tillgodoses genom en oberoende lektörsinstitution.

Invändningar kan göras mot denna idé att lektörer finns på marknaden. Ja, men tillgången är inte stor och väntetiderna kan bli långa.

Konserverande effekt

Dagens bokmarknad präglas mer än någonsin av strävan efter största möjliga vinst. Risk finns då att det sker på bekostnad av mångsidighet, nytänkande och kreativitet.

Pelle Anderson, vd/förläggare Ordfront förlag skrev på Boklördag i DN lördagen den 5 maj 2012: "Den bristande konkurrensen och den vertikala integrationen leder till en trist bokmarknad där fegheten brer ut sig. En konserverande effekt leder också till en försiktighet i övrigt på marknaden – det är lättare att sälja mer av det som redan går bra. Därför prövas inget nytt. De stora och mellanstora förlagens dominans på marknaden hämmar kreativitet och nyskapande."

Så långt Pelle Andersson.

Marknaden efterlyser något nytt men strävan efter vinstmaximering blockerar nytänkande och kreativitet.

Litteraturutredningens stora svaghet

I de statliga direktiven lämnades kreatörernas, alltså författarnas situation åsido. Det är en stor svaghet i direktiven och i hela utredningen som har siktet helt inställt på konsumentledet. Gott nog så men att statsmakten alldeles bortser från författarnas ofta mycket utsatta ekonomiska situation är förkastligt.

Några få av de 2 889 medlemmarna i Författarförbundet gör goda inkomster men de allra flesta saknar en rimlig ekonomisk grundval för sitt isolerade och alltid mödosamma skapande.

Man kan endast hoppas att statsmakten snarast lämnar direktiv även för en sådan utredning. Den senaste i sitt slag tillkom 2004/2005, utfördes i Författarförbundets regi

och konstaterade att de låga litterära inkomsterna är förödande för vår språkliga kultur och litterära identitet.

En livskraftig och frihetlig litterär kultur förutsätter också att de litterära yrkesutövarna får en i upphovsrättslagen förankrad förhandlingsrätt om sin biblioteksersättning. Det går inte statsmakten med på än i denna dag trots förbundets mångåriga kamp för saken. Följden har blivit att den yrkesmässigt verksamme författaren och översättaren bidrar till vårt lands litterära kultur men har en betydligt sämre inkomst och inkomstutveckling än andra grupper i samhället.

Sammanfattning

1

Storförlagen tilldelas merparten av det statliga biståndet till skönlitteratur, 64 procent, trots att dessa har tillräckliga ekonomiska resurser att trygga sin egen verksamhet. I allt företagande ingår risk. Men med nuvarande system tvingas skattebetalarna att ta över en stor del av denna risk.

2

Den bokläsande allmänhets röst måste göras hörd. Vad vill allmänheten ha att läsa? Konsumenternas läsval borde stå i första rummet, inte storförlagens ekonomiska intressen.

3

Bedömarna i den grupp som utser vilka ansökningar som ska ha stöd utgörs i samtliga fall av förlagsrepresentanter. Ett slags oligopolsituation har uppstått där man hjälps åt att ta sin del av kakan. De små förlagen lämnas ofta utanför. Det gäller inte minst författare som av en eller anledning ger ut på eget förlag.

4

Genom att istället engagera biblioteksfolk, fristående litteraturbedömare, lektörer och recensenter kan en bedömningsgrupp åstadkommas som har känslspröt mot den bokläsande allmänheten och förhoppningsvis står fria från förlagen.

5

Varje avslag ska motiveras och delges den/de sökande som därmed får en återkoppling av såväl innehållsmässig som teknisk natur vilket kan vara av stort värde för det fortsatta författarskapet.

6

En ny utredning måste tillsättas som belyser kreatörernas, alltså författarnas, utsatta ställning och möjligheter att verka i dagens samhälle.

7

Statsmakten måste ge Sveriges Författarförbund lagstadgad förhandlingsrätt om biblioteksersättningen.

Stockholm 2012-10-08

Sven Kjellgren

Journalist, författare, grafisk formgivare, förläggare i litet format

Bilaga 1 - Stödsummans fördelning åren 2006-2011

Det totala bidragsbeloppet uppgick till 2 044 187 kr. Knappt 40 procent av ansökningarna om litteraturstöd beviljas anslag.

Kulturrådets högsta möjliga stöd per titel var genom beslut av GD 2011:118 fastsällt till 70 000 kr per titel och för s k distributionsstöd 40 0000 kr.

Litteraturstöd totalt uppgick till fördelade på antal titlar:

2006 -

2007 -

2008 -

2009 -
2010 -
2011 - 755 titlar 36 428 308 kr

Bonniers med Wahlström&Widstrand, Bonnier Carlsen, Forum

2006 - 4 906 427 kr
2007 - 4 718 004 kr
2008 - 6 375 606 kr
2009 - 5 325 907 kr
2010 - 3 680 365 kr
2011 - 4 140 308 kr + 404 545 = 4 544 853
(2011 efter justering enligt korrespondens med Kulturrådet)

Norstedts med Rabén & Sjögren

2006 - 2 668 754 kr
2007 - 3 132 996 kr
2008 - 2 974 482 kr
2009 - 2 109 525 kr
2010 - 2 328 045 kr
2011 - 1 894 818 kr

Alfabeta och Ordfront

2006 - 2 654 789 kr
2007 - 2 438 868 kr
2008 - 2 224 019 kr
2009 - 1 302 871 kr
2010 - 2 107 831 kr
2011 - 1 492 153 kr

Atlantis och Signum

2006 - 1 429 754 kr
2007 - 2 219 223 kr
2008 - 2 602 631 kr
2009 - 2 385 304 kr
2010 - 1 805 974 kr
2011 - 2 375 110 kr

Östlings/Symposium

2006 - 927 093 kr
2007 - 72 356 kr
2008 - 459 265 kr
2009 - 394 239 kr
2010 - 452 285 kr
2011 - 336 435 kr

Anmärkningar:

Konstellationen Alfabeta och Ordfront förlag etablerades 2011.

Forum ingår 2010, 2011 inte bland de 30 största och har inte räknats med.

Konstellationen Atlantis och Signum fr o m 2002.

Östlings/Symposium inte upptaget 2011 bland de 30 största bidragsmottagarna men finns i den totala sammanställningen.

Bilaga 2 - Kulturrådets bedömningsgrupp 2011-2012 för skönlitteratur

Ordföranden är Maria Ehrenberg, regionbibliotekarie i Halmstad. De åtta ledamöterna är eller har varit på ett eller annat sätt knutna till förlag:

Aase Berg - Albert Bonniers Förlag, Vertigo

Thomas Götselius - Glänta produktion och Brutus Östlings bokförlag Symposion

Åsa Maria Kraft - Albert Bonniers Förlag, Roos & Tegner, Bokförlaget Edda,

Carlsson förlag - Smockadoll förlag

Manni Kössler - Norstedts bokförlag, Ekholm & Tegebjer

Jonathan Morén - Bokförlaget Edda, Weyler förlag, Molin & Sorgenfrei, Astor förlag

Kerstin Norborg - Norstedts bokförlag, Ariel

Magnus Persson - Roos & Tegner, Carlsson

Ola Wikander - Norstedts bokförlag, Atlantis.

Sven Kjellgren Stockholm 2012-10-08